

УДК 340.12:340.143

А. С. ТОКАРСЬКА

Антоніна Семенівна Токарська, доктор юридичних наук, професор, професор Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

КОМУНІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВОВОГО СПРЯМУВАННЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ

Нинішня конфронтація у більшості сфер життя суттєво знижує потенційну дієвість механізмів права, підриває перспективи легітимного характеру регулювання суспільних відносин. Правопорядок зазнає деформацій і їх неможливо усунути без впливу на рівень комунікативної конфліктогенності у суспільстві та запобігання різнопричинним соціальним суперечностям (економічні, політичні та ін.) засобами комунікації. Часто під час їхнього загострення застосовуються «неправові» за своєю природою заходи силового характеру, які не сприяють зміцненню правопорядку, а лише «заморожують» ситуацію, не створюючи механізмів вирішення конфлікту. У таких випадках і самі механізми права спрацьовують не завжди ефективно, що певною мірою дискредитує правове нормування, діяльність влади та поглиблює напругу у суспільстві.

Для цивілізованих правовідносин проблема професійної правової комунікації є актуальною не лише через демократизацію правових норм: саме під таким кутом зору вона із нібито вузької – потреби захисту основних прав людини і громадянина – переходить у площину ще більш стратегічних завдань, а саме: гарантування у молодій суверенній державі юридичної безпеки громадян, без якої будь-які правовідносини приречені на взаємні (державна – громадянин) претензійно агресивні звинувачення один одного у порушенні прав і свобод людини і громадянина.

Правова комунікація юристів – це той різновид взаємодії, який і на рівні впливу на суб'єкта-комуніканта, і на рівні герменевтичних його особливостей та різних правових інтенцій (намірів), і на рівні політики права як сфери еволюційного перспективного функціонування державно-правового організму взагалі (макrorівень) має суспільно значимі як негативні, так і позитивні наслідки (протиправні й правові).

Науково-теоретичну основу у вивченні правових основ комунікативної діяльності правників становлять насамперед дослідження у галузі правової культури відомих учених: В. Д. Бабкіна, К. С. Бельського, В. О. Бурмистрова, О. В. Зайчука, Г. А. Злобіна, Є. А. Зорченка, В. П. Казмірчук, В. І. Камінської, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, О. А. Лукашової, М. І. Матузова, Г. Д. Маркової, І. О. Мурашина, а також К.-О. Апеля, Д. Бьолера, Ю. Габермаса, В. Гьосле, Г. Йонаса, В. Кульмана, А. Макінтайра, А. Піппера, Д. Пітерса, Дж. Роулза, Р. Рорті, П. Ульриха, К. Ясперса та ін. Разом із тим існує недостатньо праць дослідників лінгвокомунікації, яка залишається майже поза увагою вчених в Україні, не враховуючи суто мовознавчих досягнень.

Нині, на наше переконання, необхідно акцентувати увагу на тому, що характер правової комунікації оновлює концепцію права як інтерсуб'єктивного феномена у плюралістичному суспільстві. Такий аналіз дає змогу створити нову концепцію філософсько-правового розуміння правовідносин, у центрі якої – норми професійно-комунікативної дії правового суб'єкта як правового діяча та способи подолання відхилень від правової норми як на рівні права, так і на рівні лінгвокомунікації.

Ефективність комунікації у сфері права визначається рівнем реалізації нормативних принципів комунікації – правдивості, рівних прав і адекватного обов'язку у створенні симетричних взаємин та формальної толерантності, що передбачають забезпечення основних прав людини й громадянина. Основним засобом комунікації є мова¹.

Досі міждисциплінарні зв'язки творили ґрунт для взаємодоповнювальності теоретико-методологічних основ філософії права, проте в переліку міждисциплінарних зв'язків позиціонованими виявлялися лише етика, онтологія, антропологія, аксіологія, епістемологія, теорія права і держави, соціологія права². Поза межами філософсько-правової проблематики опинилася психолінгвістика, теорія комунікації, комунікативна лінг-

вістика, соціопсихолінгвістика, теорія інформації³. Ці пізнавально-практичні знання покликані відтворювати у складній структурі теоретичних філософських ідеалів ряд методично синтезованих підходів до розуміння норм права через ціннісну структуру лінгвоюрисдики. Саме комунікативний підхід до мови права породжує новітні пріоритети у формуванні концепції консенсусного взаємовпливу індивіда як суб'єкта плюралістичного суспільства на суспільні відносини, на культивування в ньому рівної свободи і відповідальності кожного учасника у контексті вирішення правових проблем вербальними та невербальними засобами⁴.

Уся інтелектуальна діяльність правників являє собою складність вербальних комунікативних зіткнень і невербальних конфліктів, протидія яким ніколи не відбувається за єдино встановленим (навіть і досконалим) нормативним приписом. Несподіваність екстремальних подій майже завжди призводить до негативних соціальних наслідків. Рівень такого негативу обернено пропорційно залежить від неспроможності запобігти йому несилловими комунікативними діями. Зрозуміло, що застосування будь-яких силових прийомів слід мінімізувати, нейтралізуючи, правовими комунікативними (мовними) засобами, нормативною правовою взаємодією. У таких випадках, якою б не була складна криміногенна подія, комунікативні способи впливу на екстремальні процеси первісно випереджають всі інші дії.

У правовій комунікативній поведінці вербально-психологічний механізм впливу спрямований на заплановані перетворення смислового поля, тобто на мету комунікативного процесу – пошук шляхів консенсусно-корелятивного впливу суб'єкта.

Проблемним аспектом, що стосується правової комунікативної практики, є жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність види поводження та покарання, у зміст яких, очевидно, вкладаються зловживання не лише фізичного (невербального), а й вербально-психологічного характеру. Конкретизація суті останнього тісно пов'язана із комунікативними зловживаннями, герменевтичними «різничитаннями» почутого чи побаченого⁵. Основою захисту особи від подібних зловживань, профілактики творення багатьох різновидів комунікативних бар'єрів у професійній діяльності правників може стати введення у зміст мовознавчих дисциплін вивчення філософсько-правового та філософсько-лінгвістичного підґрунтя української мови професійного спрямування для правової взаємодії із суб'єктами права.

Прикметно, що трансцендентальний обмін вибудовується на виявленні широкій зацікавленості долею особи, стримуванні емоцій у конфліктному спілкуванні. Питання мовної освіти, мовного обов'язку свідомого громадянина, відданого служителя закону набуває особливої актуальності. У нашому баченні мовна професіоналізація сягає далеко за межі самого мовознавства, проблем граматики й мовлення. Вона перетинається із глибинними процесами: за мовою стоять національний характер, духовність, ментальність, а за ними – історія народу, його земля, національна ідея, соборність і державність нації та її шлях у майбутнє. Із мов починалося формування нових європейських націй у Середньовіччі. З мов починалося відродження європейських націй у ХІХ столітті⁶. Боротьба за мови як основний засіб комунікації не припиняється і сьогодні у світі.

Незаперечно, що у позиціонуванні мислячої, діяльної, творчої, національно свідомої особистості роль мови визначальна. Бездуховність, відсутність мовленнєвої культури і, зокрема, комунікативної, звужує можливості успішної реалізації особистістю планів і намірів, спричиняє виникнення численних конфліктів, взаємного непорозуміння, неприязні й ворожості.

Чому це трапляється? Через брак мисленнєво-мовної конотації і професійного оволодіння семантикою слова, а також внаслідок елементарної відсутності мовного чуття. Таких причин безліч. Серед них і зниження загальної культури мовлення у його носіїв. Суцільний суржик, який майже витіснив літературну мову⁷. Як і жаргонна лексика в усному мовленні, нецензурні слова – такі лінгвістичні екстремі і радикальна епатажність свідчать, з одного боку, про об'єктивну закономірність у функціонуванні мови (це результат багаторічного звуження сфери використання української мови, її нівелювання), з іншого, – це результат недалекоглядності наших політиків, які недооцінюють значення мови як засобу націотворчого та мислетворчого чинника⁸.

Узагальнюючи таку властивість нинішнього стану мови, яка має статус державної, зазначимо, що вона набуває своєї ваги через те, що (як ми вже зауважували) мова є основним засобом інтеракції. Відтак, для правової комунікації потрібно культивування повноцінних мовленнєвих здібностей для вирішення професійних, життєвих проблем⁹.

Концепція виходить з необхідності оволодіння мовою в широкому контексті представленої нею культури, що становить духовну й матеріальну спадщину народу. Культурологічний підхід до мовної освіти продиктований тим, що престижність кожної нації визначається рівнем її культури, а остання – культурою мови, яка є формою збереження й творення національної духовності і культури. Мова забезпечує неперервність і вічність культури, консолідацію на засадах громадянського патріотизму. Водночас привернення уваги до багатих джерел правової комунікації дає підстави для вироблення і розвитку тих засад взаємодії влади із суспільством, які називаються віковими.

Аналіз ефективності правового тексту комунікативної діяльності на загал переконує у наявності вагомого комунікативного ресурсу для побудови оптимальної системи державно-правових та міжособистісних стосунків. Вони (стосунки) формуються як консенсусно-комунікативна взаємодія на рівні правових норм через додержання насамперед норм літературної мови. Правомому комунікативному актові властиві чітко визначені правові межі, просторово-часові, соціальні, семантико-тематичні характеристики. Вони зазнають динаміки, зумовленої системними змінами, нормативними прогалинами, процесуальною спрямованістю офіційно-ділових стосунків. Модель правового комунікативного акту передбачає триаспектний аналіз правової

комунікації: крізь призму правової аксіології, що реалізується засобами правової семіотики та трактується методами правової герменевтики, які в цілому упорядковують багатоаспектність та не однотипність комунікативних дій¹⁰. Факультативність застосування запропонованих характеристик виправдана лише за умов розширення комунікативно-правових ознак носія мови, перспективного поглиблення оцінок правового дискурсу із ситуативним урахуванням різних причин порушення норм правової комунікації. На жаль, така ідеальна модель ще не працює на практиці.

У системних підходах акцентуємо увагу на професійній проблемній інтеракції, а саме – на перешкодах у взаємодії юриста з іншими суб'єктами. Так, наприклад, вербальні бар'єри у вигляді порушення норм мовлення у реалізації законних інтересів особи спричинені не правовими засобами вербальної та невербальної поведінки. Будь-яке порушення норм слововживання (суржикування, сплутування значення слів, вимова слів із порушенням норм наголошування, що змінює значення слів; спотворення семантики лексики через ненормативну граматичну форму та ін.) провокує нерозуміння, спротив, різні реакції у комунікантів. Наприклад, суперечки парламентарів (на наш всенародний подив) стосувалися термінів, що порушують норми мовлення. І комунікація з цього приводу тривала тиждень (!) зі значною мірою агресії: для чого це обговорювати питання зміни терміносполучень «явка з повинною», «скріплення підписом» та ін. У цьому факті виявилися всі недоліки мисленнево-інтелектуальної реалізації своїх позицій, які, на жаль, притаманні законотворцям, не готовим до такої діяльності. З їхніх уст ми чуємо «читання», «покази», феномен, недоторканість, подорожання, діюче (законодавство), наручники, існуючий (закон), подробиці (затримання), розробка (планів), підбір (кадрів), задачі (по боротьбі), приймати (участь), показали (високу організованість), заяви не поступало, на рахунок (статті 36 ККУ), в якості потерпілих, головуєчий (на засіданні), навик, недоліки в області (громадського транспорту) і т. д. Натомість правова комунікативна практика потребує чіткості, точності й нормативності висловлювань. Це не просто для краси мови вимога! Кожний представник влади зобов'язаний сповідувати норми мови для ділової юридичної комунікації. Якщо мовлення спотворює текст, то і мислення є таким же недосконалим. Адже відома теза: мовлення формує мислення. Якщо ж мисленнева складова деформована, то вона матиме такі ж комунікативні наслідки.

Отже, можемо зробити такий висновок. Щоб удосконалити правову комунікацію на всіх рівнях, треба виробити потребу постійного контролю і самоконтролю щодо сповідання норм літературної мови; виховання, потреби постійного користування словниками, культивування мовних зразків у щоденній комунікації (від парламенту – до шкіл і дитячих установ).

Важливість позиціонування високої комунікативної культури неодмінно впливатиме на психолінгвментальну складову нашого суспільства, на обов'язковість і правову культуру, правові норми й верховенство права.

¹ Пентилюк М. І. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. / М. І. Пентилюк, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К.: Центр навчальної літератури, 2010. – 224 с.

² Tokarczyk R. *Filosofia prawa* / R. Tokarczyk. – Warszawa, 2009. – 329 s.

³ Симон Ю. С. Методологічні суперечності та новачі філософії права початку ХХІ століття / Ю. С. Симон // *Філософські та методологічні проблеми*. – 2012. – С. 18–27.

⁴ *Faschnujace ścieżki filozofii prawa / pod redakcją J. Zajadło*. – Warszawa: LexisNexis, 2008. – 328 s.

⁵ Ярошовець В. І. Гуманістичний зміст методології пізнання: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: спец. 09.00.01 / В. І. Ярошовець. – К.: Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 46 с.

⁶ *Свропейський словник філософій. Лексикон неперекладностей / за керів. Б. Кассен; пер. з фр.* – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2011. – Т. 2. – 488 с.

⁷ Коваль А. П. *Культура ділового мовлення* / А. П. Коваль. – К.: Вища школа, 1990. – 289 с.

⁸ Токарська А. С. *Культура фахового мовлення правника: навч. посіб.* / А. С. Токарська. – Л.: Світ, 2003. – 312 с.

⁹ Токарська А. С. *Діалогічна проєкція взаємодії правоохоронних органів (ОВС і митна служба): моногр.* / А. С. Токарська. – Л., ЛьвДУВС, 2014. – 220 с.

¹⁰ Кримський С. *Пізнання як трансценденція софії і спокуса практикою* / С. Кримський // *Система сучасних методологій: хрестоматія: у 4-х т. / упор., відп. ред., перекл. А. В. Фурман.* – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т. 1. – 314 с.

Резюме

Токарська А. С. Комунікація професійного правового спрямування: перспективи оновлення змісту.

Професійна комунікація правників набуває все виразніших рис праксеологічно-прикладного спрямування, що спонукає до новітнього філософського переосмислення предмета розгляду. Виправданим, на наш погляд, постає достатньо не розвинений культурно-ціннісний підхід, скерований, наприклад, на філософсько-правовий вектор освоєння лінгво-комунікативних основ фахової правової взаємодії. У статті актуалізуються мовлення і мислення; правова комунікація; правова герменевтика; правова синергетика та ін.

Ключові слова: комунікація, мовлення, миследіяльність, конфліктогенність, норма.

Резюме

Токарская А. С. Коммуникация профессионального юридического направления: перспективы обновления содержания.

Профессиональная коммуникация юристов приобретает все более отчетливые черты праксеологического и прикладного направления, побуждающая к новейшему философскому переосмыслению предмета рассмотрения. Оправданным, на наш

взгляд, является достаточным образом не развитый культурно-ценностный подход, направленный, например, на философско-правовой вектор освоения лингво-коммуникативных основ профессиональной правового взаимодействия. В статье актуализируются речь и мышление; правовая коммуникация; правовая герменевтика; правовая синергетика и др.

Ключевые слова: коммуникация, речь, мыслительность, конфликтность, норма.

Summary

Tokarska A. Communication of professional legal direction: perspectives of content updating.

In this article the author demonstrates that professional communication of lawyers acquires all the most distinctive features of the praxeological and applied direction, which prompts the most recent philosophical rethinking of the subject of consideration. In our opinion, it is justifiable, that cultural-value approach, sufficiently developed, for example, is directed at the philosophical and legal vector of mastering the linguistic and communicative foundations of professional legal interaction. In this article we try to analyze updating of speech and thinking; legal communication; legal hermeneutics; legal synergetics and so on.

Key words: communication, broadcasting, mentalactivity, conflict-making, norm.

УДК 340.15

А. А. БОЙЧУК

Андрій Юрійович Бойчук, кандидат юридичних наук, суддя Приморського районного суду м. Одеси

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРОТИ ПРИРОДИ, ЯКІ ДІЯЛИ В ЧАСИ ІСНУВАННЯ СРСР, ТА ЇЇ ДИНАМІКИ

Дослідження проблеми юридичної відповідальності та її динаміки в різні історичні часи є одним із найбільш актуальних та складних питань сучасної юридичної науки й практики. Розгляд правотворчих процесів переконливо доказує і показує, що суспільство та особа не можуть існувати без захисту від правопорушень та осіб, що їх здійснюють, а отже, без нормативно-правових актів, в яких закріплено юридичну відповідальність за здійснення конкретних правопорушень.

Вітчизняна юриспруденція, причому як радянського, так пострадянського періодів, рясніє дослідженнями інститутів як юридичної (К. В. Басін, С. В. Бобровник, С. М. Братусь, Ю. Л. Денисов, В. М. Кудрявцев, О. Е. Лейст, О. Л. Липинський, Н. М. Онищенко, І. С. Самощенко, О. В. Сурилов, Т. І. Тарахонич, М. Х. Фарукшин та ін.), так і цивільно-правової (В. В. Васькин, Л. В. Венедиктов, О. С. Іоффе, М. С. Малєїн, М. І. Овчинников, Л. М. Рогович, А. О. Собчак, В. А. Тархов, Ю. С. Червоний та ін.) відповідальності в цілому, в т.ч. і окремих теоретичних та практичних питань (про види, функції й підстави відповідальності). Предметом спеціальних наукових досліджень стають переважно приватні аспекти теорії цивільно-правової відповідальності. Ґрунтовно висвітлені в літературі такі, наприклад, як вина, невиконання зобов'язань та інші. Разом із тим відомим фактом є й те, що наявність численного монографічного матеріалу далеко не завжди підтверджує змістовну плідність і якість проведених доктринальних досліджень. Дійсно, тільки при реалізації спроби розібратися по суті поняття юридичної відповідальності дослідник може виявитися в епіцентрі наукової полеміки.

Тому *метою* даної статті є дослідження загальних питань юридичної відповідальності за порушення проти природи, які діяли в часи існування Союзу РСР, та її динаміки.

Складність визначення змісту категорії юридичної відповідальності привела до дискусії стосовно доцільності розробки її єдиного поняття. Так, на думку О. І. Харитонової та Є. О. Харитонова, формулювання універсального визначення поняття юридичної відповідальності є недоцільним, оскільки в багатьох випадках мають місце спроби об'єднати численні та різноманітні ознаки цього феномена в дефініцію¹. У філософській та юридичній літературі зазначається, що ця категорія є різновидом соціальної відповідальності, тому вони співвідносяться як загальне та особливе.

На думку С. В. Бобровник, обом видам відповідальності притаманні відмінні й спільні риси. До спільних рис належать такі:

- 1) як соціальна, так і юридична відповідальність є засобом регулювання і охорони;
- 2) вони встановлюються певними суб'єктами та гарантуються певними засобами;
- 3) мають динамічний характер;
- 4) забезпечують системне суспільство як соціальне утворення;
- 5) передбачають настання певних наслідків для правопорушників.

Відмінними рисами є такі:

- 1) юридична відповідальність передбачається правовими нормами, а соціальна відповідальність – соціальними нормами;
- 2) юридична відповідальність має характер примусу, а соціальна не є засобом примусу;